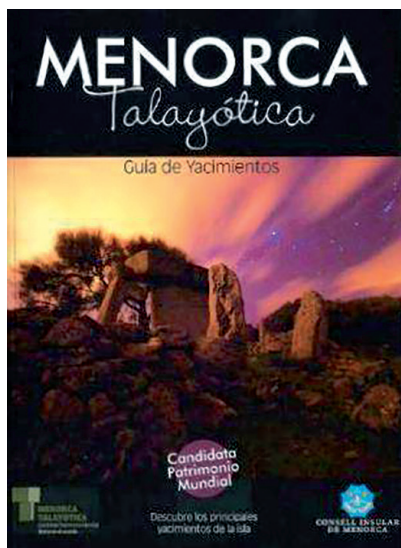

Gual, J., Simón Gornés, J. (2015). *Menorca talayótica. Guía de yacimientos*. Consell Insular de Menorca i RgM edicions. Menorca. 165 pàgines. ISBN: 978-84-606-9489-2.

Sintes, E. (2015). *Guia. Menorca talaiòtica. La prehistòria de l'illa*. Triangle Postals SL, Sant Lluís. Menorca. 320 pàgines. ISBN: 978-84-8478-640-5.

Les dues guies que comentem apareixen en un moment particularment interessant, no sabem fins a quin punt transcendent per a l'arqueologia menorquina, però en el qual s'obre l'oportunitat de contrastar dos models de política arqueològica. Tots dos comparteixen la valoració del patrimoni arqueològic com un recurs singular, un dels atractius turístics de l'illa que cal potenciar, i aquesta coincidència té la millor prova en la promoció de la candidatura de la Cultura Talaiòtica a Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO i la bona acollida ciutadana a la campanya *Som Talaiòtics*. Un d'ells ha estat hegemònic aquests darrers anys, l'altra és una expectativa de canvi i d'esperança provocada per la primavera electoral. El primer, impulsat pel Partit Popular, concep l'arqueologia i els seus usos en el marc d'una política de creixement que subordina els valors mediambientals, paisatgístics i historicoculturals al desenvolupament econòmic a curt termini, infravalora la recerca, confon l'apoderament i la salut democràtica amb el populisme identitari (caldría preguntar-se al respecte sobre la innocència de la campanya *Som Talaiòtics* en el context del permanent debat polític i ideològic

sobre la catalanitat de les illes) i promou una política arqueològica propagandística i d'aparador, que orienta els escassos recursos a actuacions cosmètiques de senyalització, il·luminació, etc., sobre alguns jaciments o a la promoció de congressos internacionals, com els de *Bones Pràctiques en Patrimoni Mundial*, Maó 2013 i 2015, concebuts com eines promocionals, totalment alienes i ignorant problemes reals de l'arqueologia menorquina. Encara més, al mateix temps, el Consell Insular s'ha mostrat tolerant i comprensiu amb directes i greus afectacions sobre el patrimoni arqueològic, sigui la variant sud de Ciutadella o el tram entre Maó i Alaior de la Me-1, la carretera general i les seves tristament famoses rotondes de doble nivell. El gravíssim impacte que aquesta infraestructura, desmesurada i totalment injustificada per raons tècniques, necessitats de comunicació, volum de circulació o sinistralitat, té sobre el sòl rústic i el valor més preuat de l'illa, el paisatge, entès com el compendi dels valors naturals, mediambientals i historicoculturals, ha deixat en un segon pla la negativa incidència sobre el patrimoni arqueològic; el cas més lamentable és el de les navetes funeràries de Rafal Rubí i el patètic expedient de delimitació d'entorn, incoat el novembre de 2013, que defineix dues illes de protecció i sembla no tenir altra intenció que permetre la construcció d'una macrorotonda a 37 metres de distància del monument. La Me-1 s'ha convertit en una veritable pedra de toc per al nou govern. Format per Més per Menorca, Partit Socialista Obrer Espanyol i Podemos, té el compromís de reconduir el projecte fins allà on sigui possible i, en relació amb el patrimoni, el repte d'encaixar una política arqueològica més sensible amb la recerca, la conservació i la socialització en un projecte de desenvolupament sostenible respectuós amb la proclamada *Reserva de la Biosfera*. Tot està per fer, què faran possible...?

Centrant-nos en el tema, direm per començar que no creiem que es pugui parlar d'una afortunada coincidència, en el fet de l'aparició simultània de dos guies sobre l'arqueologia menorquina i, més concretament, sobre la cultura talaiòtica. Ambdues pretenen ser eines de divulgació i oferir il·lustracions, descripcions i informació pràctica als visitants, i no es tracta de productes prou diferenciats com per a justificar la competència en el mercat, fins i tot, en els dies i els escenaris de la presentació a l'illa durant aquest estiu passat. En qualsevol cas, tres raons poden ajudar a explicar per què s'ha produït: la intensa activitat arqueològica desenvolupada durant aquests darrers anys i els seus brillants resultats; la inexistència en el mercat editorial d'una guia actualitzada i de característiques semblants i, sobretot, la promoció de la candidatura de la Cultura Talaiòtica a Patrimoni de la Humanitat.

En el cas de la primera, *Menorca talayótica. Guía de yacimientos*, editada pel Consell Insular de Menorca i RgM edicions, amb textos de Joana Gual i de J. Simón Gornés, es tracta d'una iniciativa institucional concebuda com una eina de promoció de l'esmentada candidatura i que presenta la llista dels 32 jaciments seleccionats. Autora i autor són arqueòlegs del Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca (CIME) i membres de l'equip tècnic redactor

de l'expedient de la Menorca Talaiòtica a presentar davant de la UNESCO, coordinat per Àngela Rojas, vicepresidenta d'ICOMOS internacional; José Simón Gornés ha estat, a més, diputat al Parlament Balear i home fort del Partit Popular a l'illa fins al canvi polític que van suposar les eleccions de maig de 2015.

La guia es presenta en dos idiomes, espanyol i anglès, amb un format una mica més reduït que la segona i en 163 pàgines recull en forma de fitxes informació i il·lustracions sobre cadascun dels conjunts o monuments inclosos en la llista, que apareixen ordenats per termes municipals de ponent a llevant, és a dir, començant per Ciutadella per finalitzar a Maó. A més d'una molt breu descripció general, les dades s'agrupen en cada cas en informació bàsica i informació pràctica. La primera ofereix la classificació, cronologia, funcionalitat, topònim, terme municipal i altres dades d'interès més que dubtós per a un lector o lectora no especialista, com són número d'inventari, signatura, coordenades UTM —repetides—, cota s.n.m., MTB, protecció legal, etc. La segona, és a dir, la pràctica, l'ofereix sobre l'accés, l'aparcament, la titularitat, la fórmula de gestió, els horaris i els preus. La qualitat de l'edició i la profusió d'il·lustracions no amaguen que, sovint, les fotografies siguin repetitives i que les planimetries, seccions i dibuixos de materials resultin incomprensibles per al gran públic, poc habituat a aquestes representacions gràfiques, problema agreujat per l'escala emprada, que fa literalment il·legible la informació del mapa de l'illa amb el Camí de Cavalls (pàgines 62-63). Aquest excés de dades, ni justificades en funció dels usuaris, ni adaptades a una lectura fàcil i agradable, contrasta amb l'absència d'una introducció general a la prehistòria i l'arqueologia menorquina i el seu marc cronològic, que el lector, si no busca solucions en un altre lloc, haurà de reconstruir amb les dades que s'ofereixen en jaciments concrets sobre tal fase o tal altra, així com la falta de la més mínima orientació bibliogràfica. Obren la guia uns textos brevíssims sobre la cultura talaiòtica que fan referència a la seva singularitat, des de la perspectiva de la confecció de la llista i els criteris d'avaluació de la UNESCO, i a l'evolució de les figures de protecció legal fins arribar a la Llei de patrimoni històric de les Illes Balears (1998); i la tanca un petit glossari de termes arqueològics. Sens dubte, el problema rau en la reutilització de materials preparats per a una finalitat diferent; de fet, amb alguna retallada, els textos són els de la versió *on line*, el portal *Menorca Talaiòtica*.

Pel que fa a la segona, *Guia. Menorca talaiòtica. La prehistòria de l'illa*, és el fruit del treball de dos anys d'un equip i de la col·laboració de dues empreses menorquines caracteritzades per un contrastat segell de qualitat. Triangle Postals, radicada a Sant Lluís, que produeix postals i souvenirs, guies, mapes, multimèdia i una potent línia editora de llibres (a més dels dedicats a les illes, vegeu els dedicats a monuments barcelonins o a la Costa Brava), i Mediterraneum, empresa creada a Menorca amb seu a Mercadal, que ofereix serveis en el camp de la gestió i la comunicació cultural, la posada en valor del patrimoni, el turisme cultural i la promoció de productes agroalimentaris de qualitat; amb Antoni

Nicolau al capdavant, historiador i museòleg amb llarga experiència, potser la més coneguda, els catorze anys en la direcció del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i, la més recent, la col·laboració en el Centre d'Art i d'Història Hernández Sanz de Maó.

La guia ofereix en 320 pàgines, 40 fitxes de jaciments, 250 fotografies i 20 il·lustracions, en una edició molt acurada a càrrec d'Antoni Nicolau, amb text d'Elena Sintès, fotografies de Ricard Pla i dibuixos d'Albert Àlvarez. Han aparegut les edicions catalana, castellana, anglesa i francesa i no es renuncia a unes properes versions en alemany i italià. L'èxit de la presentació al Museu de Maó, el passat 4 d'agost, amb més d'un centenar d'assistents, esperem que sigui el preludi d'una acceptació merescuda.

La guia ofereix en una primera part uns capítols introductoris dedicats al paisatge, la periodització de la prehistòria menorquina i la vida, la mort i les creences de les comunitats que habitaren l'illa; la segona, "Els espais construïts", s'ocupa dels elements arquitectònics més significatius, naviformes d'habitació, talaiots, recintes taula, cercles o cases, coves d'enterrament i sepulcres funeraris col·lectius; la tercera presenta 40 jaciments arqueològics amb informació sistematitzada sobre horaris i accessos, com arribar-hi, durada de la visita, què veurà el visitant, itinerari a seguir i descripció del monument o conjunt. Finalment, incorpora unes breus biografies sobre persones que han estat clau en l'arqueologia menorquina, des d'Émile Cartailhac fins a Manolo Fernández Miranda, passant per Francesc Camps i Mercadal (*Francesc d'Albranca*), Francesc Hernández Sanz, Margaret Alice Murray i Maria Lluïsa Serra Belabre, una breu referència al Museu de Menorca (Maó) i al Museu Municipal Bastió de sa Font (Ciutadella), un petit glossari i una orientació bibliogràfica.

Es presenten 43 jaciments, si es compten els tres incorporats en l'apartat, "els inaccessibles" o no visitables, les tres coves des Càrritx, es Mussol i es Pas, que figuren entre les principals novetats de l'arqueologia illenca dels darrers anys. Apareixen ordenats d'est a oest, és a dir, de Maó a Ciutadella i la llista recull els 32 conjunts de la candidatura més els poblats de Son Catlar i Biniaiet Vell, els cercles d'Alcaidús, el talaiot de Binicalsitx i la taula de Binimassó, la Cova des Coloms, els talaiots de Binicodrell, el sepulcre de triple parament de Ses Arenes de Baix. El desajust que es pot observar en els números resulta d'assignar el mateix número o no a poblat i necròpolis, cas d'en Caparrot de Forma o les dues navetes de Rafal Rubí, i de la no inclusió en la llista de la candidatura de dues de les coves esmentades, Mussol i es Pas. Mereixen un comentari a part els casos de Son Catlar i Na Patarrà, no inclosos en la proposta per manca d'acord amb els propietaris de les finques, i el dels poblats de Binicodrell de Dalt i Biniaiet Vell-Alcaidús, el primer, exclòs per la destrossa de molts dels seus elements i el segon per l'estat vergonyós d'abandó en què es troben les seves impressionants restes.

Son Catlar, sense cap mena de dubte, és un dels jaciments més impressionants de l'arqueologia menorquina, especialment per la seva muralla esplèndidament conservada en la totalitat del seu recorregut de quasi un quilòmetre, amb casamates, portell d'accés, bastió,

etc., que tanca en les 3,75 hectàrees de l'interior del recinte el gran recinte taula —mal conservat, però de característiques extraordinàries—, tres talaiots, cercles, sala hipòstila i hipogeu.

Per la mateixa raó —com hem dit, manca d'acord amb la propietat—, també va caure de la llista el Pou de Na Patarrà, Alaior. Situat a 200 metres de Torralba d'en Salort, amb els seus 47 metres de profunditat i 9 trams de 368 esglaons fent ziga-zagues per una de les parets, constitueix un monument excepcional per les seves característiques i tipologia. Els tècnics que han preparat la proposta de la candidatura es limiten a esmentar-lo en la fitxa de Torralba, com fa Elena Sintès en la segona guia que, a més, reproduïx un dibuix (pàgina 58); per compensar la seva absència i justificar la representativitat inclusiva de la proposta, Gual i Gornés esmenten el desconegut però espectacular pou de Calescoves, del qual no es parla en cap de les dues guies i que tampoc no el coneixem personalment.

L'arqueologia de Menorca (1.500 jaciments catalogats en 700 km²) constitueix un variat mostrari de fórmules de gestió i socialització del patrimoni. Reservada per l'Administració —com estableix la llei— la competència darrera sobre els béns declarats —que ho són tots—, el dia a dia dels jaciments arqueològics menorquins s'acull a diferents fórmules segons la titularitat i qui assumeix la gestió. En la majoria dels casos la titularitat és privada; en altres pública, sigui titular el Consell Insular o compartida CIME-Ajuntament de Maó, l'Ajuntament de Ciutadella, els ministeris de Cultura, Defensa o Agricultura, Alimentación y Medio Ambiente. Sovint, cas de Talatí de Dalt, Torre Trencada, Sa Cúdia Cremada, Torrellisar, Biniai Nou, Biniac Oriental o So Na Caçana, també la gestió està en mans del propietari, que es limita a mirar, lloga la posada en valor a una empresa, o la cedeix al CIME o la Fundació Destí Menorca; en el cas de Torralba d'en Salort, la Fundació Illes Balears és a la vegada titular i gestora. La fórmula més repetida combina propietat privada i gestió pública a càrrec del CIME, com és el cas de Torre Llafuda, Son Mercer de Baix, Rafal Rubí, Torrelló, Es Caparrot de Forma, Cornia Nou i Na Comerma de Sa Garita, entre altres. Pot sorprendre l'escàs pes de la titularitat pública i el protagonisme de la privada i, encara més, que en un context que —entre altres lectures possibles— sembla indicar la capacitat de diàleg de l'Administració i la complicitat de la societat menorquina amb el seu patrimoni, no s'hagi arribat a acord en el cas de Son Catlar o de Na Patarrà, perquè aquesta és la raó de la no inclusió en la candidatura a la declaració com a Patrimoni Mundial de la Cultura Talaiòtica: la UNESCO exigeix comptar amb el vistiplau i la participació dels propietaris dels béns. Segons sembla, el CIME no va voler cedir a les pretensions de tenir un tracte similar a Naveta des Tudons, que suposa als propietaris uns ingressos respectables fixos anuals mitjançant una mena de lloguer.

Cal tornar a la pregunta primera, què ha de prevaldre, l'interès públic i el valor patrimonial o el caràcter privat de la finca? Ni el públic, ni el bé patrimonial han estat la principal consideració i per això la "solució" no ha estat correcta. El respecte a

la propietat privada passa per acordar la fórmula de gestió del bé cultural fins on sigui possible, les condicions i horaris de visita (el mínim el marca la llei) i pactar, en el seu cas, la compensació econòmica o d'altre tipus com a contraprestació. Però la inclusió en la candidatura i la desitjada declaració suposen un plus de protecció i promoció del qual no s'havia d'haver privat a Son Catlar, com tampoc a Na Patarrà, més encara si tenim present l'estat de les restes arqueològiques. La socialització, la posada en valor de l'arqueologia talaiòtica ha de valorar la singularitat, l'element diferenciador dels seus jaciments per evitar l'efecte "vist un, vistos tots" i Son Catlar i Na Patarrà, muralles i pou, tenen aquest valor afegit.

Són diferents, com dèiem, les causes que han motivat l'exclusió dels poblats talaiòtics de Binicodrell, Es Migjorn Gran, i Biniaiet Vell-Sant Vicenç d'Alcaldús, Alaior. El primer era un gran poblat conegut de molt antic i en el qual s'arribaven a citar cinc o sis talaiots (Ramis 1818; Blasco 1879), dels quals, actualment, en resten dos. El situat al nord, millor conservat, presenta una rampa d'accés, l'autenticitat de la qual ha estat sempre qüestionada, encara que Lluís Plantamor la considera original. Les destrosses patides i la polèmica al voltant de les suposades modificacions en el talaiot nord semblen haver estat el motiu de l'exclusió.

Més escandalós és el cas de Biniaiet Vell-Sant Vicenç d'Alcaldús... Veritable ase dels cops de l'arqueologia menorquina, mereix uns paràgrafs entre compassius i reivindicatius. El passat 22 de juliol el Consell Insular denunciava l'espoli amb detector de metalls del poblat talaiòtic de Biniaiet Vell... És la darrera —¿o la penúltima?— de les desgràcies d'aquest impressionant, però desafortunat, jaciment arqueològic. El que en la literatura arqueològica es descriu com dos jaciments, constitueix en realitat un gran conjunt arqueològic situat entre els termes municipals d'Alaior i Maó: el "poblat talaiòtic" de Biniaiet Vell i els "cercles adossats" o cases posttalaiòtiques de Sant Vicenç d'Alcaldús. Com diem, un gran poblat talaiòtic, d'una extensió no inferior a la dels grans assentaments com Torre d'en Galmés (6 ha) o Son Catlar (3,75 ha), emplaçat sobre una serreta i la seva vessant, amb vistes esplèndides sobre l'est de l'illa, fins al port de Maó i la Mola. En el cim, tres talaiots, cercles i, camuflada entre ells o amagada sota els ullastres, un recinte taula; al peu, un hipogeu, estructures romanes i uns espectaculars "cercles" (casa amb pati central, sala hipòstila adossada, plaça al davant) que no tenen res a envejar al famós Cercle Cartailhac de Torre d'en Galmés, excavat i restaurat fa uns anys per Elena Sintès i Xisco Isbert.

De res no li ha servit al lloc arqueològic ser conegut des de fa dos-cents anys i haver estat considerat durant dècades com un dels jaciments arqueològics més importants de l'illa. Més aviat al contrari... J. Ramis i Ramis en va donar la primera notícia el 1818 i va ser excavat —cercles propers als talaiots— en 1916 per A. Vives Escudero i F. Hernández Sanz. Als anys 1917 i 1918, el gran talaiot —avui pràcticament desaparegut— i d'altres restes es convertiren en pedrera de les obres de la carretera general, sense que les protestes dels estudiosos locals, que arribaren a

la Real Academia de la Historia, ho poguessin impedir. Posteriorment, Maria Lluïsa Serra excavà els grans cercles adossats entre 1958 i 1961, pocs anys abans de morir prematurament, però l'Administració continuà ignorant el jaciment. Al llarg dels anys, una combinació letal d'ignorància, cobdícia, progrés malentès, mala praxi arqueològica i comportament irresponsable de l'administració pública ha produït el que hi ha... Excavar un jaciment, no restaurar-lo i abandonar-lo després a la seva sort és una modalitat de destrucció dels llocs arqueològics, tradicionalment estesa, imputable a l'administració, però també al col·lectiu professional.

Recentment, l'Administració ha tornat a incomplir el seu deure de protegir el bé cultural —això sí, sobre el paper, patrimoni declarat—, en l'atemptat més greu contra el paisatge fet mai a l'illa. El CIME amb la "reforma" de la Me-1 i la corresponent macrorotonda de dos pisos de Biniai —de nou la maleïda carretera!— i el projecte de la planta de tractament de residus de l'activitat constructora, ha ignorat totalment els valors mediambientals i culturals, sòl rústic ben conservat i béns arqueològics. Aquest darrer capítol d'una autèntica història de terror serà, possiblement, per a Biniaiet Vell-Sant Vicenç d'Alcaldís l'únic amb final feliç. Aquí, les obres no han començat i el nou govern insular podrà complir les promeses electorals; no tindran, ens temem, la mateixa sort les navetes de Rafal Rubí i Biniac-L'Argentina, que veuen, impotents, com creix en el seu entorn immediat la desmesura viària.

El nostre comentari queixós i la qualificació com l'ase dels cops de l'arqueologia menorquina, no fan del tot justícia a la impressió que deixen les restes arqueològiques de Biniaiet Vell-Sant Vicenç d'Alcaldís i, encara més, traeixen la nostra intenció, si llegir-ho desanima a visitar-les... És cert que el seu estat pot ser qualificat, senzillament, de penós i lamentable, però el visitant sensible sentirà quelcom més que indignació davant d'unes ruïnes que sobreviuen emboscades al maltractament i la ignorància, exhibint una orgullosa monumentalitat i a la qual la destrucció i l'abandonament han afegit una dimensió tràgica de bellesa romàntica.

Com dèiem, el conjunt arqueològic tampoc no està inclòs en la candidatura a Patrimoni Mundial de la Cultura Talaiòtica. Què hi farem..., les vergonyes s'amaguen, però millor posar-hi solució...

De nou amb la guia, l'autora dels textos és Elena Sintés, arqueòloga alaiorenca, amb una trajectòria professional associada a noms com Trepucó, el Cercle Cartailhac de Torre d'en Galmés, la Cova des Pas o Montefí i a projectes de turisme cultural com *Menorca arqueològica*. La part gràfica, mapes, croquis i, en especial, fotografies, és esplèndida, com els dibuixos sensibles, exquisits d'Albert Àlvarez Marsal, que ha entrat amb força en la il·lustració arqueològica a través de les seves col·laboracions al Museo Arqueológico Nacional (Madrid) o les exposicions sobre Anníbal a Hispània al Museo Arqueológico de la Comunidad de Madrid o sobre els neandertals de la Cueva del Sidrón (Piloña) en el Museo Arqueológico de Asturias. Òbviament, el desacord que puguin suscitar algunes il·lustracions, posem per cas —pàgines 31, 59, 74 i contraportada— la monumental casa posttalaiòtica amb

les pilastres que envolten el pati central convertides en taules, en fer-les sobresortir amb els seus capitells pel damunt de les cobertes, llegides en clau simbòlica i monumental, és imputable a la interpretació arqueològica —s'explica a la pàgina 76— i no a l'artista.

No volem passar per alt —estem comentant una guia— l'esforç que l'autora ha fet per orientar i acompanyar la visita en els jaciments no preparats i mancats de senyalització. Els itineraris a seguir, Com arribar-hi, Què veurem, són descrits amb minúcia extrema, aferrant-se al terreny i recolzant-se, fins i tot, en elements d'emplaçament temporal, peribles o tan propers que la descripció acaba semblant més adequada a una audioguia per a invidents ("només cal caminar 10 passes", "unes passes més endavant", "un parell de ziga-zagues", "una indicació venta de queso", "un petit eixamplament amb uns contenidors"...).

Quasi noranta pàgines es dediquen a presentar Menorca i el seu paisatge, senya d'identitat de l'illa i resultat de la geologia, les forces naturals i la intervenció humana (Antoni Nicolau) i a introduir la cultura talaiòtica, en realitat, els primers 2.000 anys de l'ocupació humana de l'illa, la periodització, la societat i la subsistència, les creences i el món de la mort, els espais construïts, els naviformes, els talaiots, els recintes taules, les grans cases posttalaiòtiques, les coves d'enterrament i els sepulcres funeraris col·lectius i, finalment, es presenten els jaciments, la brevíssima referència als museus de Maó i Ciutadella, el glossari i la bibliografia (Elena Sintés).

La qüestió cronològica no amoïnarà la majoria dels usuaris de la guia, ben cert, però sí als lectors i lectores de la *Revista d'Arqueologia de Ponent* i, en general, al col·lectiu professional que llegeixi aquestes línies. L'autora segueix la periodització cronològica proposada fa quinze anys per l'equip de la Universitat Autònoma de Barcelona dirigit per Vicente Llull i, diguem-ho ràpidament, això comporta dos problemes: l'excavador de Son Fornés (Montuïri) i el seu grup la van proposar des de Mallorca i ho van fer abans de l'excavació i publicació de Cornia Nou (Maó) per Montserrat Anglada, Antoni Ferrer, Lluís Plantalamor, Damià Ramis i Mark van Strydonck. Pel que fa al primer punt de conflicte, la relació entre les dues illes, "banyades —i separades— pel mateix mar", es tradueix durant la pre i la protohistòria en una progressiva accentuació de les diferències, notable en l'arqueologia de la primera meitat del primer mil·lenni, i això es fa particularment evident en el cas de les construccions talaiòtiques. Quant al segon, l'edifici adossat a l'esplèndid talaiot maonès ofereix datacions relacionades amb el seu ús entre 1100 i 900 cal. ane, que trenquen la pinça 850-550 fixada per al període talaiòtic, i ha proporcionat objectes de bronze que tenen paral·lels clars a la Cova des Càrritx, datada per Llull, com la Cova des Pas, pels volts del 1000 ane en el període naviforme, òbviament anterior al talaiòtic. Tenim, doncs, un segon i, a la vegada, triple problema: la cronologia dels primers talaiots, el tipus d'habitatge durant el canvi de mil·lenni i la coexistència de navetes funeràries, fins i tot d'habitatge, i talaiots. La periodització de Vicente Llull, Rafael Micó, Cristina Rihuete i Robert Rish de l'any 1999, tan clara com rígida, tenia un objectiu, posar ordre

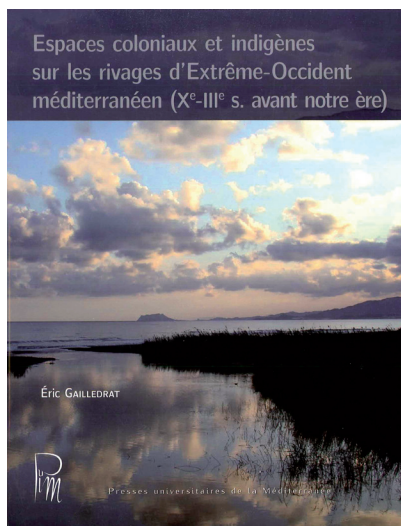
i sentit, i el va aconseguir. Toca ara revisar, canviar i matisar, siguin les qüestions plantejades, siguin altres com una periodització excessivament marcada per la construcció representativa (dolmen, naviforme, talaiot i gran casa-cercle i taula), a més, corresponent a àmbits diferents (arquitectura funerària, d'habitació, de prestigi o religiosa o simbòlica); la relació entre dolmen i naveta d'enterrament; entre cases naviformes o naviculars i aquesta darrera; o la relació entre el període talaiòtic i el posttalaiòtic i l'estrany final de "l'edifici vertebrador del poblat, el talaiot", que "romandrà oblidat o silenciats, com un testimoni d'altres temps que ha perdut la seva raó de ser".

Les observacions i comentaris que hem fet a la guia, alguns d'ells tan opinables com el mateix text, no ens impedeixen, ni de bon tros, recomanar una guia —tornem a dir-ho— excel·lent i, més que una guia, un bon llibre que us pot orientar i acompanyar en una fantàstica passejada per la incomparable arqueologia menorquina, si pot ser, una passejada real, millor que virtual o llegida.

Emili Junyent

Grup d'Investigació Prehistòrica
Universitat de Lleida
ejunyent@historia.udl.cat

Gailledrat, E. (2014). *Espaces coloniaux et indigènes sur les rivages d'Extrême-Occident méditerranéen (X^e-IIIe s. avant notre ère)*. Presses Universitaires de la Méditerranée. Université Paul-Valéry. Montpellier. Il. color. 294 pàgines. ISBN: 978-2-36781-112-3.

El llibre del qual ens ocupem és una valuosa síntesi i reflexió al voltant dels fenòmens de mobilitat humana, de coses i d'idees que van creuar les aigües de la Mediterrània occidental i l'Atlàntic —de l'estret de Gibraltar fins a la regió francesa dels Alps-Maritimes—, des del final de l'edat del bronze fins al començament de l'expansió romana. L'obra dona protagonisme als espais físics on es van produir les trobades culturals i els intercanvis, al paper dels

responsables dels negocis i del comerç i als poders locals que van actuar sota diferents paràmetres socials i econòmics, i de quina manera gent de diferents tradicions culturals va interactuar i va construir el món que els envoltava. Les motivacions i conseqüències d'aquests episodis de mobilitat, multiformes ells mateixos i sota diferents lògiques locals, són tractats amb relació als paisatges compartits. És en espais mediterranis riberencs, constantment canviants, on es creuen i interactuen poblacions d'origen divers, com ara ibers, gals, etruscos, fenicis, púnics o grecs, amb els poders indígenes, molt sovint al si de l'*emporion*, concepte que és un element de referència històrica que trobem al llarg de l'obra.

La introducció defineix els objectius i plantejaments que queden fonamentats en dues qüestions clau: per una banda, les "motivations et modes d'opérateurs de ce que pudiquement l'on appellera des «migrations»" i, de l'altra, "la réalité concrète, matérielle, de ces installations" (pàgina 11). El llibre està estructurat en només quatre capítols, que són extensos i intensos, atès que les dades arqueològiques es presenten amb valoracions i reflexions constants, tot intercalant textos clàssics i autors moderns que serveixen per recolzar argumentacions o ara per obrir la porta a reflexions d'altres períodes històrics on hi ha hagut també episodis de mobilitat comparables. Els capítols estan organitzats de manera que no se segueix estrictament un ordre cronològic, sinó temàtic, fet que provoca que a vegades es repeteixin discussions i debats respecte d'alguns aspectes i no es faci lleugera la lectura. Tanmateix, els temes es tracten des de diferents perspectives en cadascun dels capítols, la qual cosa fa que s'incorporin progressivament més elements per a la reflexió de les situacions de contacte cultural concernides.

El primer capítol, titulat "Vents d'est, vents d'ouest : navigateurs et terriens aux Xe-VIIe s. av. n. ère", tracta de les interaccions que es produeixen a partir dels episodis de mobilitat i comerç del final de l'edat del bronze i principi de l'edat del ferro. L'expansió fenícia o colonització com l'autor prefereix anomenar el fenomen (pàgines 42 i 43) protagonitza aquest capítol. Es contrasta, després, amb la situació analitzada al nord del cap de la Nau i fins a la zona provençal, àrea on els contactes són estructurats de manera diferent, almenys fins al segle VII aC, quan "emergent les habitats à vocation empirique qui inaugurent une nouvelle étape dans le développement des relations d'échange méditerranéennes" (pàgina 44).

El segon capítol —"Les dynamiques indigènes"— aborda un aspecte essencial per avaluar els contactes: les comunitats indígenes, la diversitat de l'ocupació del territori i les respostes locals als contactes mediterranis. Al llarg de les darreres dues dècades el paper dels grups indígenes en la participació de les interaccions amb migrants mediterranis es valora amb més matisos que abans. L'autor se situa en la línia d'aquestes noves perspectives, tot plantejant la coparticipació de certs segments socials indígenes en els contactes, i considerant els paisatges locals com espais específics d'interacció. Ara bé, a les conclusions del capítol es deixa clar el paper primordial de la colonització per a l'estructuració de les xarxes d'intercanvi, i per al desenvolupament del fenomen empòric (pàgina 114).